

Überhaupt niet im Frage?

Germanismen en Duitse woorden in het Nederlands

*"Is in de zaak van de vreemde
woorden überhaupt een consequent
standpunt mogelijk?"*
(Elling 1983, 422)

Goethe was zo onder de indruk van het Nederlandse woord *bepaald*, "daß er es einigermaßen in seinen Sprachschatz aufnahm." (De Vooy 1946, 48) Navolging heeft de grote dichter hierin bij zijn landgenoten niet gevonden, al zijn er andere Nederlandse woorden bekend die in het Duits wel defintief zijn ingeburgerd, bijvoorbeeld *Abstand* (afstand), *Trauerspiel* (treurspel), *Wörterbuch* (woordenboek) en *Wissenschaft* (wetenschap). (De Smet 1984, 927) Veel vaker echter heeft het proces van overname in omgekeerde richting plaatsgevonden, d.w.z. heeft het Nederlands aan het Duits woorden en uitdrukkingen ontleend (een voorbeeld is het woord *ingeburgerd* in de voorlaatste zin). Dergelijke ontleningen hebben soms de concurrentieslag met hun Nederlandse equivalenten gewonnen, en geheel of gedeeltelijk de overhand gekregen. Vergelijk het volgende lijstje (zie bv. Battus 1981):

Duits	Ingeburgerd germanisme	Ongebruikelijk Nederlands
<i>Ansichtskarte</i>	<i>ansicht</i>	<i>prentbriefkaart</i>
<i>Besteck</i>	<i>bestek</i>	<i>eetgerei</i>
<i>Briefpapier</i>	<i>briefpapier</i>	<i>postpapier</i>
<i>Hochbau</i>	<i>hoogbouw</i>	<i>hoge bebouwing</i>
<i>Jugendherberge</i>	<i>jeugdherberg</i>	<i>trekkerstehuis</i>
<i>Kopfhörer</i>	<i>koptelefoon</i>	<i>hoofdtelefoon</i>
<i>Rohkost</i>	<i>rauwkost</i>	<i>rauwe kost</i>
<i>Wertpapiere</i>	<i>waardepapieren</i>	<i>geldswaardige papieren</i>

De geconstateerde germanisering van het Nederlands ontlokte aan Royen (1946, 5) de krasse opmerking: "In de Nederlanden is de germanismenplaaag zo erg, dat men er èn om hun aantal èn om hun aard de bijbelse naam Legio op kan toepassen" (Vgl. Mc. 5:9, Luc. 8:3). Hiertegenover staat het standpunt van gematigde puristen als De Vooy (1925, 4-5): "Zelf[s] de afgelegenste hoeve kan zijn taal niet 'zuiver' houden dan op straffe van eigen achterlijkheid. De vreemde woorden zijn dus geen lastige

indringers, maar onmisbare en dus welkome gasten. (...) Alleen in ons volkslied beweren wij dat ons 'Neerlands bloed' van 'smetten vrij' is."

Zulke tegenstrijdende meningen roepen vragen op: hoe groot is de lexicale invloed van het Duits op het Nederlands? Was het echt zo erg als Royen meende, of viel het wel mee? Was het vroeger anders dan nu? Is de houding van de Nederlanders ten opzichte van deze talige invasie uit het oosten in de loop van de tijd veranderd en zo ja, hoe? Preliminair is echter de vraag: wat is eigenlijk een germanisme?

Een handvoll definities

Men kan ontleningen aan vreemde talen als volgt onderscheiden (zie bv. Gillaert 1987, 40-45):

- *vreemde woorden* (Fremdwörter) zijn min of meer onveranderde ontleningen van lexicale elementen uit een vreemde taal, bv. *chip*, *überhaupt*, *mise-en-scène*;
- *bastaardwoorden* (Lehnwörter) hebben zich aan de uitspraak, spelling of morfologie van het Nederlands aangepast, en behoren zonder meer tot de Nederlandse woordenschat. Voorbeelden: *dineren*, *jöggen* (met *j* en frikatieve *g* uitgesproken), *plannen*, *schnabbelen*, *timen*, *weekend*;
- ook *barbarismen* hebben zich aangepast, maar worden afgewezen als onnederlands. *Germanismen* worden gedefinieerd als 'woorden of uitdrukkingen uit het Duits overgenomen en strijdig met het Nederlandse taaleigen'.¹ Anders dan in het Nederlands overgenomen Duitse woorden als *sowieso* en *überhaupt* worden germanismen beschouwd als pseudo-nederlandse woorden, die wegens hun aangepaste vorm hun vreemde afkomst niet meteen prijsgeven.

Germanismen (en andere barbarismen, bv. anglicismen en gallicismen) kunnen op verschillende manieren worden gevormd. Bij *lexicale* ontleening kan bv. een buitenlands woord in het Nederlands worden getransponeerd, zodat een nieuw Nederlands woord ontstaat (bv. *begeestering*). Ook kan aan een bestaand Nederlands woord een buitenlandse betekenis worden toegekend, bijvoorbeeld *afbouwen* in de betekenis 'verminderen, terugschroeven' (eigenlijk betekent het 'voltooien, de bouw ten einde brengen'). Voorts worden soms uitdrukkingen klakkelos vertaald met op zichzelf

1) Theissen 1978, 5. Verderop in deze bijdrage wordt deze definitie verduidelijkt en bijgesteld. Volledigheidshalve vermeld ik dat ook onveranderd overgenomen Duitse woorden (*überhaupt*, *sowieso*) wel eens germanismen genoemd worden. Het woord kan dus een ruimere betekenis hebben.

goede Nederlandse woorden, waardoor een als onjuist ervaren combinatie ontstaat, bv. *zich wenden aan* i.p.v. *zich wenden tot*. Nog meer voorbeelden van lexicaal gemotiveerde germanismen:

Duits	Germanisme	Nederlands
<i>sich lohnen</i>	<i>zich lonen</i>	<i>de moeite waard zijn</i>
<i>Sprachforscher</i>	<i>taalvorser</i>	<i>taalgeleerde</i>
<i>Stichwort</i>	<i>steekwoord</i>	<i>trefwoord</i>
<i>U-Boot</i>	<i>u-boot</i>	<i>onderzeeër</i>
<i>vernachlässigen</i>	<i>vernalatigen</i>	<i>verwaarlozen</i>
<i>Was ist los?</i>	<i>wat is er loos</i>	<i>wat is er aan de hand?</i>

Ook in *morfologisch* opzicht kan aan andere talen worden ontleend, en wel als met behulp van buitenlandse woordbouwregels Nederlandse woorden worden samengesteld. Zo kan het Duits, anders dan het Nederlands, moeiteeloos een onverbogen adjectief aan een substantief koppelen (*Großstadt*, *Kleinmöbel*). Met deze koppelingsregels samengestelde Nederlandse woorden (*grootstad*, *kleinmeubelen*) worden soms als twijfelachtig ervaren. Volgens sommige deskundigen gebruikt het Nederlands hier in plaats van één woord liever een woordengroep (*grote stad* resp. *kleine meubelen*). De souplesse bij het vormen van vele typen composita is in het Duits groter dan in het Nederlands, dat meer woorden nodig heeft.² Opmerkelijk is dat sommige uit het Duits overgenomen morfologische procédés in het Nederlands productief zijn geworden, bv. afleiding van adjectieven op *-vol* (*sfeervol*, *stijlvol*) en *-matig* (*clichématig*, *cijfermatig*). Vele van dergelijke germanistische samenstellingen zijn bovendien in het Nederlands gemeengoed (sic!) geworden. Enkele voorbeelden van morfologisch gemotiveerde germanismen:

-
- 2) Zie Van Haeringen, 59-60 en vooral Van Wageningen (1946), 156-161 voor een opsomming van als germanismen gewraakte morfologische procédés. Sommige taalgebruikers brengen de synthetische kracht van het Duits op smakeloze wijze in verband met de vroegere usurpatiedrang van het Duitse volk. Zo schrijven de parlamentsstenografen Beurden en Rutten (1986) naar aanleiding van lange woorden als *probleemcumulatiegebiedenbeleid* en *randstadgroenstructuurvoorzieningen*: "In het Duits kun je kennelijk naar believen woorden aan elkaar plakken om begrippen te verwoorden. (...) De tijd waarin de Duitse machthebbers dachten Nederland aan het Grootduitse rijk te kunnen plakken, is gelukkig voorbij, maar het is wel merkwaardig dat een mechanisme dat in het Duits al lang bestond, nu ook in het Nederlands blijkt te werken."

Duits	Germanisme	Nederlands
<i>Kleinstadt</i>	<i>kleinstad</i>	<i>kleine stad</i>
<i>Golduhr</i>	<i>goudhorloge</i>	<i>gouden horloge</i>
<i>Goudakäse</i>	<i>Gouda-kaas</i>	<i>Goudse kaas</i>
<i>handgeschrieben</i>	<i>handgeschreven</i>	<i>met de hand geschreven</i>
<i>prachtvoll</i>	<i>prachtvol</i>	<i>prachtig</i>
<i>achtziger Jahre</i>	<i>tachtiger jaren</i>	<i>jaren tachtig</i>

Natuurlijk kunnen ook anderssoortige elementen uit vreemde talen worden overgenomen, bv. op het gebied van zinsbouw, stijl of spelling.³ De meeste germanismen kunnen evenwel worden geanalyseerd als lexicaal of morfologisch gemotiveerd.

Vaag

De germanismen vormen in het Nederlands geenszins een welomschreven en onomstreden verzameling. Theissen (1978, 6) merkt op: "het begrip germanisme is een uitermate subjektief en tijdgebonden begrip." Deze vaagheid wordt volgens hem (a.w., 237 e.v.) veroorzaakt door onder meer de volgende problemen:

- sommige woorden worden of werden als germanismen beschouwd, ofschoon er in het Duits geen gelijkkluidende parallelvorm bestaat. Zo is het niet duidelijk, waarom sommigen *benadrukken* ('beklemtonen', Duits equivalent 'betonen') als een germanisme veroordelen;
- af en toe heeft het Duitse woord een geheel andere betekenis dan het Nederlandse germanisme. De dikke Van Dale zegt dat het woord *landelijk* in de betekenis 'nationaal' ('Landelijke partij voor Bejaarden') een germanisme is. Maar het Duitse *ländlich* betekent 'van het platteland';
- in veel gevallen is de taal van herkomst onzeker. Is *zongedroogd* een germanisme of een anglicisme (*sundried*)? Zowel het Engels als het Duits hebben volop dergelijke composita van het type 'substantief + participium'. Ook samenstellingen van het type *Reagan-regering* ('regering van Reagan') komen zowel in het Duits als in het Engels voor. En *brutaal* in de betekenis 'ruw' kan een germanisme, maar ook een gallicisme zijn;

3) Van Wageningen (1946), 106 en 161-162 noemt syntactische germanismen. Schwarzenberg (1988) meent dat het overvloedig gebruik van komma's voor conjuncties uit het oosten is overgewaaid. Als hij gelijk heeft, kan men hier spreken van een interpunctie-germanisme!

- in vroegere tijden werden tal van woorden als germanismen beschouwd, die nu normaal en goed Nederlands zijn. Het algemeen aanvaarde *nevenschikking* (Nebenordnung, Koordination) kon in de negentiende eeuw volgens Te Winkel alleen betekenen 'schikking van neven' (de familieleden rond de tafel). Een ander voorbeeld is *kengetal* (Kennzahl, Vorwahl), dat in 1939 door het hoofdbestuur van de PTT werd verworpen ten gunste van *netnummer*. Maar *kengetal* is inmiddels weer het gewonere woord;
- de woordenboeken en taalgebruikers zijn het er vaak niet over eens of bepaalde woorden germanismen zijn of niet. Op dit gebied is er dus geen sprake van consensus. Een woord waar de een een Duits luchtje aan vindt zitten, is voor het taalgevoel van de ander volkomen in orde. Het bestand aan germanismen verandert bovendien in de loop der tijd: sommige promoveren tot bastaardwoorden, andere verdwijnen weer. Kennelijk is 'het Nederlandse taaleigen' geen statisch begrip.

Gezien dit alles is de volgende definitie in haar vaagheid wel de beste: "woorden van zeer uiteenlopende aard, met of zonder Duitse parallelvorm, die soms wel, soms niet in strijd blijken met het 'Nederlands taaleigen'". (Theissen 1975, 634)

Terug in de tijd

Ongetwijfeld is de invloed van het Duits op het Nederlands groot. Het aanvankelijk ontbreken van een scherpe taalgrens, de nauwe verwantschap van de twee talen alsmede de betrekkingen op velerlei gebied hebben ertoe geleid dat reeds in de Middeleeuwen een westwaartse stroom van ontlening ontstaat.⁴ De lexicale invloed op het Middelnederlands is o.m. terug te vinden in de taal der mystiek, de literaire mengtaal van het te 's-Gravenhage residentie Beierse gravenhuis, handelstaal, juridische woorden en militaire terminologie (door de aanwezigheid van huurotroepen). Duits van oorsprong en uit de Middeleeuwen stammend zijn bv. *indruk*, *invloed*, *oproer*, *soldij*, *vaandrig*.

In de zestiende eeuw oefenen de vertalingen van de Lutherbijbel invloed uit op de Nederlandse woordenschat. Vezet tegen de Duitse leenwoorden vindt men bij de auteurs en vertalers van de vroege Renaissance nauwelijks (zie echter ook Van den Branden 1967). Hun bezwaren tegen buitenlandse invloed richtten zich eerder tegen de vele Franse bastaardwoorden. De

4) Zie voor een uitgebreid overzicht met vele voorbeelden De Vooys (1946), aan wie ik veel van het onderstaande tot 1932 ontleend heb.

meeste taalopbouwers meenden zelfs dat het Nederlands heel goed leentje-buur kon spelen bij het Duits: dat kon de taal alleen maar verrijken. In de zeventiende eeuw zet dit talige pangermanisme zich voort, o.m. in de taal van het piëtisme en in de grammaticale terminologie. Voorbeelden van toendertijd overgenomen Duitse woorden: *armzalig, beroemd, bestendig, grens, verwaarlozen*.

Minder eenduidig is volgens De Voofs het beeld dat de achttiende eeuw oplevert: vele germanismen verdwijnen weer, maar van de andere kant is er invloed merkbaar van de Duitse opvoedkunde, esthetica en wijsbegeerte. Zo kennen wij *doelmatig, drijfveer* (Triebfeder), *omtrek*, (Umkreis), *scherpzinnig, verschijning, zelfvertrouwen*.

In de negentiende eeuw wordt er voor het eerst verzet aangetekend tegen de Duitse taalinvoed. De grote geleerde en letterkundige Bilderdijk wordt berispt wegens zijn onzuivere taal, en uit zich ook zelf in woord en geschrift tegen de verduitsing van het Nederlands, bv. in 1808:

Onze taal verviel

En Neêrland heeft noch hart, noch ooren meer, noch ziel;
Der Duitschen wanspraak heeft met Duitschen aard en zeden
Den vaderlandschen smaak en geest en vatbaarheden.
Ja 't oordeel zelfs verdoofd; wat zegge ik, uitgeroeid!

Taalgeleerden als De Vries en Te Winkel plaatsen kritische kanttekeningen bij sommige germanismen. De Duitse Romantiek vindt in het zelfgenoegzame, christelijk-burgerlijke Nederland van de negentiende eeuw nauwelijks navolging. Is de invloed op de literatuur van Duitse zijde in de negentiende eeuw daardoor niet zo groot, door de langzaam intensiever wordende betrekkingen neemt op andere gebieden de talige invloed van het Duits toe, o.m. in de handel, techniek en wetenschappen. Ik noem *eenakter*, een *glanzende rol*, *nieuwbouw*, *schminken*, *stekker*, *umlaut* en *warenhuis*.

De twintigste eeuw vertoont aanvankelijk hetzelfde ambivalente beeld als de negentiende eeuw: enerzijds een sterk binnendringen van germanismen, bv. tijdens de Eerste Wereldoorlog in haastig vertaalde oorlogsberichten, anderzijds protest hiertegen van zowel taal- en letterkundigen als leken.

Purisme en germanisme

In 1931 wordt door een groep taalminnaars *Onze Taal* opgericht. Doel van deze vereniging: taalzuivering. Artikel 2 van de Statuten, gepubliceerd in het eerste nummer van het tijdschrift *Onze Taal*, luidde: "De vereniging

heeft ten doel het bevorderen van de zuiverheid der Nederlandsche taal, in het bijzonder, in dit tijdsgewricht, ten aanzien van germanismen" (*Onze Taal* 1 (1932), 1). De redactie nam deze doelstelling serieus en publiceerde in iedere aflevering lijstjes van gewraakte germanismen. Enkele voorbeelden:

Duits	Germanisme	Door OT voorgesteld
<i>berechtigen</i>	<i>berechtigen</i>	<i>het recht geven</i>
<i>Böswilligkeit</i>	<i>booswilligheid</i>	<i>kwaadaardigheid</i>
<i>fraglich</i>	<i>vragelijk</i>	<i>twijfelachtig</i>
<i>Hakenkreuz</i>	<i>hakenkruis</i>	<i>haakkruis</i>
<i>Putzfrau</i>	<i>poetsvrouw</i>	<i>werkster</i>

Gedurende de jaren '30 en '40 had het tijdschrift het vooral gemunt op germanismen. In zijn aandacht voor logisch, correct, zuiver taalgebruik past het in een Nederlandse traditie van taalverzorging die tot de jaren zestig dominant was (vgl. Veering, 99-101 en 124-126 en Maureau 1983, 31 e.v.). In deze traditie staan min of meer puristische taalverzorgers als Charivarius, Damsteegt, Dominicus en Van Wageningen. De een is misschien een wat milder purist dan de ander, maar gemeenschappelijk is hun streven het Nederlands zo zuiver mogelijk te houden, en onnodige buitenlandse, niet alleen Duitse, woorden te weren.

Een ander geluid in het puristische debat wordt geuit door de zeer gematigde De Vooys en Kruisinga. De laatstgenoemde meende in 1938 (p. 28): "Als men vraagt hoe het komt dat we zo veel vreemde woorden gebruiken, heeft wel geen lezer 'n uitvoerig antwoord nodig: het komt doordat de Nederlanders niet het grootste, knapste, zelfs niet het braafste volk van de wereld zijn, en dat we dus op elk van de genoemde gebieden wel iets van andere volken kunnen leren." Ook De Vooys ziet veel goeds in het buitenlandse woord: hij waardeert het o.m. als vakterm en als internationale term: "Waarom zou niet elk volk woorden als *telegraaf*, *telefoon*, *franko*, e.d. gebruiken? (...) Zou het b.v. aanbeveling verdienen voor een woord als *giro* in allerlei landen vertalingen te gaan bedenken? Ons postbestuur deed verstandig, een dergelijk vreemd woord tegen de puristen te handhaven." (De Vooys 1925, 23) De Vooys was dan ook niet bang dat het Nederlands door vreemde elementen ten onder zou gaan. Vlak na de Tweede Wereldoorlog is zijn optimistische verwachting: "Evenals indertijd door de Franse overheersing het aantal gallicismen eer afgenomen dan toegenomen is, kan verwacht worden, dat de Duitse bezetting op den duur geen diepgaande sporen zal achterlaten in het taalgebruik." (De Vooys 1946, 78).

Heeft De Vooys gelijk gekregen? Sind 1975 beschikt de Neerlandistiek over een descriptieve studie waarin het antwoord op deze vraag misschien gevonden kan worden. Toen verscheen S. Theissens *De germanismen in de moderne Nederlandse woordenschat*. Doel van zijn dissertatieonderzoek was de inburgering na te gaan van de germanismen in de periode 1920-1970. "Monnikenwerk!", denkt de lezer onmiddellijk bij het doornemen van de verantwoording van Theissens werkwijze. De vlijtige promovendus heeft namelijk de opeenvolgende drukken van de grote woordenboeken die in 50 jaar verschenen zijn, van a tot z doorgelezen, en genoteerd bij welke woorden "(germ.)", d.i. germanisme, stond. Het onderzoek van taalkundige geschriften en woordenboeken heeft hij aangevuld met de analyse van een corpus krantetaal. Om verschillende redenen was het niet mogelijk de analyse met behulp van de computer uit te voeren; alles moest met de hand, met pen en papier gedaan worden.

Ofschoon het onderzoek in methodologisch en corporaal opzicht tekort schiet⁵, zijn de resultaten ervan voor ons interessant. Ik vat de conclusies voor u samen (Theissen 1975, 593-634; 1978, 237-255):

- in de periode 1920-1970 heeft T. 950 germanismen aangetroffen en beschreven. De helft hiervan (493 stuks) is volgens hem niet ingeburgerd, over een kwart (211) bestaat verschil van mening, en 246 stuks zijn er wel ingeburgerd;
- in vergelijking met de jaren twintig hebben sommige germanismen terrein verloren, andere daarentegen terrein gewonnen. De ontwikkeling gaat dus in twee richtingen: er verdwijnen germanismen, en er komen germanismen bij;
- een groot deel van de germanismen is nooit diep in het Nederlands doorgedrongen en heeft slechts een kortstondig bestaan gekend; in woordenboeken zijn zulke eendagsvliegen dan ook niet opgenomen;
- na de Tweede Wereldoorlog zijn sommige woordenboeken, waarschijnlijk om politieke redenen, veel voorheen niet-problematische woorden plotseling als germanismen gaan beschouwen, zodat men ten onrechte zou kunnen menen dat de germanismenplaaeg erger geworden is;
- van de andere kant hebben heel wat germanismen burgerrecht gekregen, of zijn op weg dat te krijgen. De jaren zeventig vormen in dit opzicht volgens Theissen een duidelijke kentering;
- de woordenboeken en de puristen hebben zich bij het beoordelen van germanismen niets van elkaar aangetrokken; de puristen hebben de

5) Zie de kritische besprekingen van Kruyskamp (1977) en Zaalberg (1978).

inburgering van veel germanismen niet kunnen verhinderen, en lopen vaak achter op de feitelijke taaltoestand.

Als men Theissens werk opvat als een empirische evaluatie van de bemoeienissen van de puristen, dan valt het eindoordeel over deze taalverzorgers negatief uit: hun pogingen germanismen te weren, lijken nauwelijks effect te hebben gehad. Veel van hun energie hebben ze verkwest aan eendagsvliegen, woorden die korte tijd mode zijn en dan in de vergetelheid raken. In dit opzicht getuigt de acceptatiehouding van zeer milde puristen als De Vooy en Kruizinga van meer realiteitszin.

Theissen zei het al: de germanismen vinden in de jaren zeventig een warmer onthaal in de Lage Landen. Het tijdschrift *Onze Taal* speelt in deze mentaliteitsverandering een exemplarische rol. Reeds in de jaren '50 en '60 is het tijdschrift gematigder in haar oordeel dan vlak voor en na de oorlog. Deze omschakeling valt samen met een algehele verandering in de Nederlandse taalverzorgingsliteratuur: de tendens is dat vanaf de jaren zestig begrijpelijkheid en aantrekkelijkheid in het taalgebruik belangrijker worden geacht dan correctheid of zuiverheid (vgl. Maureau 1983). Buitenlandse woorden worden door de nieuwe generatie van taaladviseurs (bv. Van Eijk, Renkema, Drop en De Vries, Steehouder en Jansen) alleen nog maar afgekeurd voorzover ze moeilijk zijn en het begrip van de tekst schaden. Het purisme geldt in de ogen van deze moderne taalverzorgers als een achterhaald standpunt.

Kein Punkt

Met het purisme en de angst voor germanismen verdwijnt de aversie tegen vreemde woorden, onveranderd overgenomen buitenlandse woorden.⁶ De Vooy (1925, 106-109) noemt nog pas drie pro-argumenten:

- 1) de behoefte aan bruikbare termen in bepaalde vakkringen (bv. filosofie, taalkunde, techniek);
- 2) de behoefte aan internationaal gangbare woorden (*telegraaf, telefoon* etc);
- 6) Natuurlijk zullen factoren als generatie en opleiding dit positieve beeld vertroebelen. Het advies van Kuitenbrouwer (1987, 47) is dan ook: Als algemene stelregel mag gelden dat het Duits bij voorkeur achterwege wordt gelaten in het gezelschap van mensen boven de zestig jaar. Voor men het weet wordt ergens aan tafel een wond opengereten." Opvallend is voorts dat in enquêtes over irritante modewoorden ook wel germanismen voorkomen, bv. *humorvol* en *kindervriendelijk*. Zie Van der Geest e.a. (1987).

3) de behoefte zich nauwkeurig uit te drukken. Hier leidt het vreemde woord, dat vaak een andere betekenis of gevoelswaarde heeft, tot taalverrijking.

Als verwerpelijke motieven vermeldt De Vooy: aanstellerij, pronkzucht, slordigheid en haastigheid.

Renkema is in zijn veelgebruikte *Schrijfwijzer* (1983, eerste druk 1979, 103 e.v.) toleranter dan de tolerante De Vooy. In niet minder dan zes gevallen adviseert hij een buitenlands woord te gebruiken: als het vreemde woord internationaal gebruikelijk is, een andere betekenis of gevoelswaarde heeft, een verzachtende omschrijving geeft, als het korter is, of als er geen Nederlands woord voor bestaat. Als voorbeeld van de laatste categorie geeft hij:

Weltschmerz ziekelijke smart over de ellende op aarde.⁷

Renkema meent dat de Nederlanders nu eenmaal graag gebruik maken van vreemde woorden, en zich daarbij weinig gelegen laten liggen aan richtlijnen van hogerhand. Ter illustratie geeft hij een lijst van ingeburgerde germanismen (p. 109).

De anglist Bakker (1987) geeft maar liefst tien achterswaardige motieven voor het gebruik van vreemde woorden. Hoewel hij vooral aan het Angelsaksische vocabulaire denkt, acht hij zijn argumenten ook voor andere talen geldig. Interessante aanvullingen op Renkema zijn:

- behoefte aan afwisseling. Wanneer een begrip meermalen voorkomt in een betoog, kan het zeer wenselijk zijn een buitenlands synoniem te gebruiken;
- behoefte aan syntactische souplesse. Hier kan het Duits, dat zo gemakkelijk samenstellingen vormt, naast het Engels zeker een rol spelen;
- verlevendiging van de taal door gebruikmaking van beeldspraak. Voorbeelden in de lijn van Bakker: *Abnabelung*, *Anklang*, *Augenweide*, *Fingerspitzengefühl*, *Fremdkörper*, *gefundenes Fressen*, *ins Blaue hinein*;
- versterking van de betekenis door gebruikmaking van klankeigenschappen. Vooral bij woorden met een emotionele lading kan de klank de expressiviteit sterk verhogen. Het in Nederlandse oren hard klinkende Duits kan hier goede diensten vervullen: "als de taal die klank van staal op staal moet hebben gaat er toch niets boven Duits." (Kuitenbrouwer 1987, 47);

7) Kuitenbrouwer (1987, 47) licht *Weltschmerz* als volgt toe: "Het omschrijft de ware reden waarom iemand met een kale kop, te korte broekspijpen en zware legerlaarzen beeldhouwwerken beklad en telefooncellen vernield." Ook Rheingold (1988) noemt *Weltschmerz* als een onvertaalbaar woord.

- vergroting van de zeggingskracht door gebruikmaking van connotaties en associaties. Zo vindt Bakker *Übermensch* en *Gründlichkeit* heel geschikt voor ironisch gebruik.

Dat het Duits wordt opgestoten in de vaart der vreemde woorden, melden ook andere taalwaarnemers. In zijn beschrijving van modern en modieus Nederlands: *Turbo-taal, Van socio-babble tot yuppiespeak* merkt Kuitenbrouwer op: "Je merkt in ons taalgebruik duidelijk dat de oorlogsgeneratie bezig is af te sterven: met de oud-verzetssrijders sterft ook het verzet tegen het germanisme uit en Duits raakt weer - het woord zegt het al - 'salonfähig'. (Kuitenbrouwer 1987, 47). Hij noemt o.m. de volgende trendy Duitse woorden: *Aha-Erlebnis, Ausdauer, Draufgänger, gesundes Volksempfinden, sowieso, Spielerei, Schwung, überhaupt, Unverfrorenheit, Urheber, Werdegang, Wichtigmacherei, zum Kotzen* (zie ook Theissen 1976). Bovendien wijst Kuitenbrouwer op de trend min of meer opzettelijk onjuist Duits te spreken: dat komt niet 'im Frage', of: dat is 'kein Punkt' ('geen probleem').

Illustratief is - tenslotte - de draai van 180°, die het tijdschrift *Onze Taal* doorgemaakt heeft. Het blad is met zijn oplage van 20.000 inmiddels uitgegroeid tot het populairste taalblad van Nederland. In 1932 ging het Genootschap de strijd tegen de germanismen aan, zo verklaart de redactie 1988 in een commentaar over vreemde woorden, maar dat probleem is allang verleden tijd. De meeste germanismen zijn immers verdwenen, of ingeburgerd. Velen maken zich tegenwoordig bezorgd over de stroom Engelse en Amerikaanse leenwoorden.⁸ Juist de veerkracht die het Nederlands in het verleden ten opzichte van germanismen heeft getoond, is volgens *Onze Taal* een reden ook de anglicistische dreiging met vertrouwen het hoofd te bieden. Zolang leenwoorden niet verwarrend of overbodig zijn, is er geen reden het vreemd gaan met andere talen te verbieden, aldus in vrije parafrase *Onze Taal* anno 1988. Zo zijn de vroeger zo gevreesde germanismen voor veel Nederlanders een reden het nieuwe Europa tegemoet te zien zonder bezorgdheid voor de identiteit van hun taal.

8) Zo luidt een bezorgde lezer van *Onze Taal* als volgt de noodklok over het Nederlands: "Als het huidige penetratietempo van het Amerikaans aanhoudt zal (...) het Nederlands in twintig jaar zijn verworpen tot een marginale, primitieve taal, onbruikbaar voor wetenschappelijk en intellectueel gebruik, als eerste van de 'kleine' Europese talen ten slachtoffer gevallen aan het Amerikaans cultureel-economisch imperialisme." (Schrauwens 1986, 67)

- Bakker, J.J. (1987): 'Tien redenen'. In: *Onze Taal* 56, afl. 6 (juni), 73.
- Battus (1981): 'Germanismen revisited'. In: *Opperlandse taal- & letterkunde* Amsterdam, 181.
- Beurden, C.A. van en L.J.M. Rutten (1986): 'ParlemenTaal'. In: *Onze Taal* 55 afl. 5 (september), 115.
- Branden, L. van den (1967): *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*. Arnhem (Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI, 77).
- Elling, M.G.M. (1983): 'Taalgebruik in de techniek: schipperen tussen taalbederf en -verrijking?' In: TNO-project 12, 421-423.
- Geest, I. van der e.a. (1987): 'De wanwoorden van 1986'. In: *Onze Taal* 56, afl. 4 (april), 50-51.
- Gillaerts, P. (1987): *Handboek normatieve taalbeheersing, Gids voor correct Nederlands*. Leuven/Amersfoort.
- Haeringen, C.B. van: *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag, z.j.
- Kruisinga, E. (1938): *Het Nederlands van nu*. Amsterdam.
- Kuitenbrouwer, J. (1987): *Turbo-taal, Van socio-babble tot yuppie-speak*. Amsterdam.
- Kruyskamp, C. (1977): bespreking van Theissen (1975). In: *Leuense Bijdragen* 66, 83-87.
- Maureau, J.H. (1983): *Goed en begrijpelijk schrijven, Een analyse van 40 jaar schrijfad- vizeen*. Tweede herziene druk. Muiderberg.
- Op en top Nederlands, Opsomming van woorden, waar het veilig is een keuze uit te doen zonder vrees een lelijk germanisme te bezigen*. 's- Gravenhage, [1937]
- Redactie Onze Taal (1988): 'Vraag en Antwoord, Vreemde woorden'. In: *Onze Taal* 57, afl. 2/3 (februari/maart), 30-31.
- Renkema, J. (1982): *Schrijfwijzer, Handboek voor duidelijk taalgebruik*. Zevende druk. 's-Gravenhage.
- Rheingold, H. (1988): *They Have A Word For It. A Lighthearted Lexicon of Untranslatable words and Phrases*. Los Angeles.
- Royen, G. (1946): *Ongaaf Nederlands*. Amsterdam (Mededeelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie voor wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 4, nr. 10) Derde, verbeterde druk [oorspr. 1941].
- Schrauwers, A. (1986): 'De veramerikaansing van onze taal'. In: *Onze Taal* 55, afl. 5 (mei), 66.
- Schwartzberg, Th. (1988): 'Een komma als germanisme'. In: *Onze Taal* 57, afl. 6 (juni), 84.
- Smet, G.A.R. de (1984): 'Niederländisch/Deutsch'. In: *Sprachgeschichte, Ein Hand- buch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Herausgegeben von W. Besch, O. Reichmann, S. Sonderegger. *Erster Halbband*. Berlin-New York (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaften 2.1), 923-930.
- Theissen, S. (1975): *De germanismen in de moderne Nederlandse woordenschat* [z.p] (Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands 13).

- Theissen, S. (1976): 'Van Aha-Erlebnis tot Zwangswirtschaft' Duitse woorden in het Nederlands. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 30, 211-253.
- Theissen, S. (1978): *Germanismen in het Nederlands*. Hasselt
- Veering, J.: *Mogelijkheden en moeilijkheden van taalverzorging*. Den Haag [z.j.]
- Vooys, C.G.N. de (1946): *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad*. Amsterdam (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks deel 49, nr. 1).
- Vooys, C.G.N. de (1925) 'Pursime'. In: *Verzamelde taalkundige opstellen, Tweede bundel*. Groningen, 3-30.
- Wageningen, J.C. van (1946): *Even tijd voor... onze taal!* Leiden.
- Zaalberg, C.A. (1978): bespreking van Theissen (1975). In: *TNTL*, 94, 308-315.